

Geç Dönem Osmanlı Gazze'sinde Ebû Medyen El- Ğavs Zâviyesi Vakfı

Şerife EROĞLU MEMİŞ¹

Öz

Tarih boyunca Doğu Akdeniz kıyılarının çölden önceki son durağı olan Gazze, Nil Vadisi ile Arap topraklarına yerleşmiş güçler arasındaki rekabette önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu önemine bağlı olarak da bir imparatorluktan diğerine el değiştiren Gazze, 1516 yılı sonunda Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kent, Osmanlı fethi sonrası Mısır gibi zengin bir ülkenin güvenliğinin sağlanması ve Kızıl Deniz ticaretinin kontrol altına alınması bakımından Osmanlı yönetimine büyük yararlar sağlamıştır. Çalışma, geç dönem Osmanlı Gazze'sinde mukîm Mağribliler ile şehri ziyaret eden mücâvir ve misâfirlere hem barınma hem de yeme-içme gibi çeşitli sosyal yardım hizmetleri veren Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi Vakfı'nı incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışmada ayrıca, Gazze'de bulunan Ebû Medyen el-Ğavs Zaviyesi'nin aynı adlı Kudüs'te bulunan zâviye ile olan bağlantısı ve iletişim düzeyinin mahiyeti tespit edilecektir. Bu bağlamda, Gazze'de Kudüs'tekine benzer bir Meğaribe Mahallesi ve Mağribli cemaatinin varlığı sorgulanacaktır. Bunun için öncelikle Osmanlı Dönemi'nde Gazze Sancağı'nın sınırları tanımlanarak değişen sınırlar ve yapıya ilişkin kısa bir bilgi sunulacaktır. İkinci olarak, Gazze'de bulunan zâviye, ribât ve hangâhlara dair genel bir çerçeve çizilmeye çalışılacaktır. Üçüncü bölümde ise Gazze'deki Ebû Medyen el-Ğavs Zaviyesi ele alınacaktır. Zâviye, yönetimi ve bütçesi bakımından Kudüs'te bulunan Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi'ne bağlı olup bir mütevellî vekili tarafından yönetilmekte idi. Çalışmada, çeşitli arşivlerden temin edilen başta vakfa ait vakfiye ve muhasebe kayıtları olmak üzere evkâf, hazine ve şikâyet defterleri ile mevcut literatüre başvurulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Gazze, Ebû Medyen, Vakıf, Zâviye, Meğâribe, Mağrib.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, serife.memis@hbv.edu.tr,
ORCID: 0000-0003-2880-8602.

The Waqf of Abū Madyan Al-Ghawth Zâwiya in the Late Ottoman Gaza

Abstract

Throughout history, Gaza, the last shelter of the Eastern Mediterranean coast before the desert, had a significant place in the rivalry between the Nile Valley and the powers settled in the Arab lands. Depending on this importance, the city of Gaza, which changed hands from one empire to another, became the part Ottoman lands at the end of 1516. The city provided great benefits to the Ottoman administration in terms of ensuring the security of a rich town like Egypt after the Ottoman conquest and controlling the Red Sea trade. The study aims to examine the zâwiya of the Abū Madyan al-Ghawth waqf, which provides various social assistance services such as accommodation and food and beverage to the Maghribi residents of the late Ottoman Gaza, as well as the mujâvirs and guests visiting the city. The study will also try to determine the nature of the connection and level of communication between the zâwiyas in Gaza and in Jerusalem with the same name. In this context, the existence of a Maghariba neighborhood and a Maghribi community in Gaza similar to the one in Jerusalem will be questioned. For this, first of all, a brief information will be provided about the changing borders and structure by defining the borders of Gaza in the Ottoman Period. Secondly, a general framework will be drawn about the zâwiyas, ribâts and khanqâhs in Gaza. In the third part, the waqf of the zâwiya of the Abū Madyan al-Ghawth in Gaza will be analyzed. In the study, primarily the waqfiyya and accounting records belonging to the waqf as well as atîq (treasury), awqâf and complaint books obtained from various archives and the existing literature will be addressed.

Keywords: Gaza, Abu Madyan, Waqf, Zâwiya, Maghariba, Magreb.

Extended Abstract

Throughout history, Gaza, which has been the center of gravity for travelers with its vegetation fed by its fertile ground waters and mild climate, is a town in southern Palestine, where the old highway Via Maris, which connects Syrian lands with Egypt, and various caravan routes from the Arabian Peninsula. The town's close links to Egypt and the Arabian Peninsula distinguished it from other Mediterranean port cities. Gaza, which has been an important trade center since ancient times, has also been an important center of learning in some historical periods. At the same time, Gaza, which has an indispensable position for the protection of Egypt in the Eastern Mediterranean and any invasion to come over the Sinai Peninsula in the east, has been at the center of a mobility that changed hands from one empire to another. With its agricultural hinterland and a very important regional center for the Bedouin population, Gaza was also the center of a number of major routes, including the pilgrimage route from Egypt to the holy places in Hejaz.

Because of Gaza's prevailing position in the region, joining the city to the Ottoman lands was important both in terms of keeping a rich country such as Egypt and controlling the Red Sea trade. As a matter of fact, the city joined the Ottoman lands during the Egyptian campaign, when Sultan Selim I embarked on the Mamluks in 1516 and remained under the Ottoman rule for 400 years. As it is known, waqfs have been among the leading institutions in Islamic societies and states for centuries. Many services for charitable, religious, educational, social and municipal purposes in a city have also been fulfilled through waqfs. In addition to all kinds of religious institutions such as mosques, masjids, sûfi lodges, mausoleums, the establishment of educational institutions such as madrasas, and charitable-social institutions such as soup-kitchen and bazaar, payment of the wages of those who work in these buildings, repair, maintenance and repair of these structures and its services were carried out by the waqfs. At the same time, waqfs contributed to the development of both rural and urban settlements by providing the necessary infrastructures in the city with buildings such as a market area, inns and baths in a city, and by giving life to social and cultural institutions such as mosques, madrasas and almshouses. Many of the waqfs were established in the city during the Mamluk period, which was praised as the golden age of Gaza. Gazawas one of the cities that were built and revived by means of the waqfs. Then, during the Ottoman period, both the repair and maintenance and the appointment of personnel, the development and revival of the waqf works were ensured and their functionality was preserved. For example, in a study based on the Land Registry records numbered 427, dated approximately 11 years after the Ottoman conquest, two lists of charitable and family waqfs in the city of Gaza and the income of these waqfs were presented. 25 charitable waqfs and 32 family waqfs are included in these lists. The sûfi lodges registered among charitable endowments in Gaza and one of these lodges, the Zâwiya of Abu Madyan al-Ghawth constituted the subject of this study. In this context, firstly, by defining the boundaries of Gaza in the Ottoman Period, a historical background regarding the changing borders and administrative structure will be presented. Second, we will try to draw a general picture of the sûfi lodges, ribâts and khanqâhs in Gaza. In the third part, the focus will be on the the Zâwiya of Abû Madyan al-Ghawth in Gaza, which was connected to the Zâwiya of Abû Madyan al-Ghawth in Jerusalem in terms of management and budget and was managed by a deputy mutawallî. In this section, the nature of this interconnected structure established over the both Zâwiyas of Abû Madyan al-Ghawth in Jerusalem and Gaza will also be tried to be determined. Waqfiyyas are one of the main archival resources of the waqf system which contain very important and detailed information about a wide range of waqfs. For this reason, the copied samples of the waqfiyyas preserved in the Archives of the General Directorate of Foundations (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi) are taken as a reference in the study. In addition to this, various accounting, individual and collective petitions about the waqfs as well as treasury and daily appointment books are applied. However, in order to follow the waqfs' adventure over time, some other books and records are needed. For example, the accounting

books in which the income and expenses of the waqfs are accounted allow us to identify the changes in the economic situation and activities of the waqfs over time and to reveal the institutional development process. Waqfs used to arrange the books giving annual income and expense accounts and send them to the center. The revenues section of these books gives a breakdown of the income sources held by the waqf in the current year to which the accounts are related and the revenues obtained from these sources. At the same time, the ratio of each of these revenues to the total income of the waqf can be revealed. The accounting books also record the current expense items of the waqf. From the records in the expenses section, information such as the size of the expenses of the waqf and their ratio to each other can be obtained. Historical data on the economic and institutional development of the waqf can be obtained by detailed analysis of income and expenses, determination of various income and expense items, and monitoring their size and content. Similarly, orders, included in the ahkâm registers, sent from Istanbul on many issues such as the inspection and inspection of the accounts in the provisions, the interventions made by various sections of the society and the waqf management to the duties and officials of the waqf, the collection of waqf revenues, the performance of waqf services and the payment of salaries describe the situation of the waqfs. On the other hand, the main sources containing important information regarding the management of waqfs and the recruitment of employees are the treasury and daily appointment books. The reason for the change of duty was recorded with the reasons in the books where all kinds of employee consignments made to the waqfs were kept. Within the framework of the study, 115 appointment records in the hurûfât appointment registers, 55 in the atîk (old) and 10 in the cedîd (new) registers are examined.

Giriş

Gazze, güney Filistin'de Suriye topraklarını Mısır'a bağlayan eski karayolu *Via Maris* ve Arap Yarımadası'ndan çeşitli kervan yollarının kesiştiği bir kasabadır. Kasabanın Mısır ve Arap Yarımadası'na olan yakın bağlantıları, onu diğer Akdeniz liman kentlerinden ayırmakta idi. Antik çağlardan beri önemli bir ticaret merkezi olan Gazze, bazı tarihi dönemlerde önemli bir ilim merkezi olmuştu (Büssow, 2014). Aynı zamanda da Doğu Akdeniz'de Mısır'ın güvenliği ile doğudaki Sina Yarımadası üzerinden gelecek her türlü istila için vazgeçilmez bir konuma sahip Gazze, kendisini bir imparatorluktan diğerine savuran hareketliliğin merkezinde yer almıştı.² Tarımsal hinterlandı ve bedevi nüfusu için çok önemli bir bölgesel merkez olan Gazze, aynı zamanda Mısır'dan Hicaz'daki kutsal yerlere hac yolu dâhil olmak üzere bir dizi ana yolun merkezi idi (Ben-Bassat, 2013: 114).

Gazze'nin bölgeye hâkim bu konumu nedeniyle şehrin Osmanlı topraklarına katılması hem Mısır gibi zengin bir ülkenin elde tutulması hem de Kızıl Deniz ticaretinin kontrol altına alınabilmesi bakımından önem arz etmekteydi. Nitekim Yavuz Sultan Selim'in 1516'da Memlukler üzerine çıktığı Mısır seferi esnasında şehir Osmanlı topraklarına katılmış ve 400 yıl boyunca Osmanlı idaresinde kalmıştır.

Vakıflar yolu ile imar ve ihya edilen kentler arasında yer alan Gazze'nin altın çağı olarak övülen Memlukler Dönemi'nde kentte çok sayıda vakıf kurulmuş, Osmanlı Dönemi'nde gerek tamir ve bakımları gerekse görevli atamaları ile vakıf eserlerin imar ve ihyaları sağlanmış, işlevselliği muhafaza edilmiştir. Örneğin, Osmanlı fethinden yaklaşık 11 yıl sonrasına tarihlenen 427 numaralı Tapu Tahrir Defteri kayıtları esas alınarak yapılan bir çalışmada Gazze şehrinde mevcut hayrî ve zürrî vakıflar ve bu vakıfların gelirlerine ilişkin iki liste sunulmuştur. Bahse konu listelerde 25 hayrî ve 32 de zürrî vakıf kaydına yer verilmiştir (Koç 1996: 68-70).³ Gazze'de mevcut hayrî vakıflar arasında kaydedilen zâviyeler ve bu zâviyelerden Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi bu çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. Bu bağlamda öncelikle Osmanlı Dönemi'nde Gazze Sancağı'nın sınırları tanımlanarak değişen sınırlar ve idari yapıya ilişkin tarihi bir arka plan sunulacaktır. İkinci olarak, Gazze'de bulunan zâviye, ribât ve hangâhlara dair genel malumatlar verilecektir. Üçüncü kısımda ise Gazze'deki Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi üzerinde yoğunlaşılacaktır ki bu zâviye yönetimi ve bütçesi bakımından Kudüs'te bulunan Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi'ne bağlı olup bir müteveli vekili tarafından yönetilmekte idi. Bu kısımda ayrıca Kudüs ve Gazze'de bulunan Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyeleri üzerinden kurulan bu bağlaşıklık yapının mahiyeti tespit edilmeye çalışılacaktır.

2 Kentin tarihine ilişkin detaylı bilgi için bkz. el-'Arif, 1943: 16-18, 99-100; Cohen, 1973: 1-6, 144-151; Cohen ve Lewis, 1978: 117-134 Büssow, 2011: 62-85; Ben-Bassat, 2013: 135-152; Filii, 2016: 26-51.

3 Çalışmada ayrıca vakıfların tasarrufunda olan 199.778 akçelik gelirin %79,6'sında hayrî vakıflar, %20,4'ünde de zürrî vakıfların istifadesinde olduğu kaydedilmiştir. Bu da hayrî vakıfların sayıca az olmalarına rağmen, tasarruf ettikleri gelirler bakımından çok daha büyük bir paya sahip olduklarına işaret etmektedir. Ayrıca bkz. Yalçınkaya, 2006: 69.

Vakıflarla ilgili önemli ve detaylı bilgiler içeren vakıf sistemi ile bireysel vakıfların en temel arşiv kaynaklarından birisi vakfiyelerdir (Köprülü, 1938: 1-6). Bunun yanı sıra vakfa ait çeşitli tarihlerdeki muhasebe, *arzuhal* ve *arz-ı mahzar* kayıtları ile *atık* (hazine) *esâs/şahsiyet* ve *hurûfât/askerî rûznâmçe* defterleri kayıtları da mevcuttur. Bu kayıtlardan muhasebe defterleri, vakıfların gelir ve giderlerinin düzenli olarak tutulması nedeniyle vakıfların iktisadi durum ve faaliyetlerinde zaman içinde meydana gelen değişimleri tespit etmemize ve kurumsal gelişim tarihlerini ortaya çıkarmamıza olanak sağlamaktadır. Vakıflar senelik gelir-gider hesaplarını veren defterleri düzenleyerek merkeze gönderirlerdi (Barkan, 1962-63: 297-341; 342-379). Bu defterlerin gelirler kısmı, hesapların ilgili olduğu cari yılda vakfın elinde bulundurduğu gelir kaynaklarının dökümü ile bu kaynaklardan elde edilen gelirleri ihtiva etmektedir. Muhasebe defterleri vakfın cari gider kalemlerini de kaydetmektedir (Orbay, 2001: 77). Böylece vakfa ait muhasebe kayıtlarının incelenmesi, vakfın gelir ve giderlerinin detaylı analizini, çeşitli gelir ve gider kalemlerinin tespitini, bunların büyüklük ve içeriklerinin izlenmesini mümkün kılmakta vakfın iktisadi ve kurumsal olarak gelişimini izlemeye yönelik de tarihi malumatlar vermektedir. Benzer şekilde Gazze’de bulunan Magribliler tarafından gönderilen *arzuhal* ve *arz-ı mahzarlar* vakfın hâlihazırda işleyişine ilişkin tafsilatlı bilgiler sunmaktadır. Örneğin, mütevellilerin vakfı zarara uğratıp uğratmadıkları, bu konunun vakıf hesaplarının görülerek teftiş edilmesi emri, vakıf görevlerine ve görevlilerine toplumun çeşitli kesimlerince ve vakıf yönetiminin yapılan müdahaleler, vakıf gelirlerinin toplanması, vakıf hizmetlerinin görülmesi ve maaşların ödenmesi gibi pek çok konuda İstanbul’dan gönderilen hükümler vakıfların içinde bulunduğu durumu tasvir ederler. Öte yandan, vakıfların yönetimi ve görevli istihdamına yönelik önemli bilgiler ihtiva eden kaynaklardan; *atık* (hazine) *esâs/şahsiyet* ve *hurûfât/askerî rûznâmçe* defterleri, vakıflara yapılan her türlü görevli tevcihâtının tutulduğu defterlerdir. Bu defterlerde görevli değişikliğinin nedeni gerekçeleri ile kaydedilmiştir (Orbay, 2005: 27-41; Alkan, 2010: 831-842). Çalışma çerçevesinde hurûfât defterlerinde Gazze’ye ilişkin kayıtlı 115 ile atık defterlerde yer alan 55, cedîd defterlerde yer alan 10 atama kaydı incelenmiştir.

Bu yazının sınırları içerisinde vakıfların içinde buldukları iktisadi ve sosyal koşullar ile ilgili bilgiler sunmaları bakımından bahse konu defterlerde yer alan kayıtlara genel olarak Gazze nâhiyesi vakıfları bağlamında, özel olarak ise Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi’ne ilişkin örnekler üzerinden yer verilmiştir.

Osmanlı Dönemi’nde Gazze Sancağı

Memlukler Dönemi’nde, Filistin bölgesi Gazze, Lud, Kakun, Kudüs, el-Halil ve Nablus olmak üzere Dimaşk’a bağlı altı bölgeye ayrılmıştı (Karaman, 1996: 92). Memluk eyaletlerinden Gazze ve Safed,⁴ Kahire merkezli imparatorluğun

4 Konumu itibarıyla Filistin’in önemli şehirlerinden biri olarak Safed, Memlukler Dönemi’nde bölgenin yönetim merkezi olmuştur. Çevresinde bulunan ve hepsi büyük yerleşim yerleri olan Sur, Akka ve Taberiye şehirleri Safed’in nahiyeleri haline getirildiği gibi, Haçlıların müstahkem askerî üsleri olan Şakif ve Tibnin buraya

taşradaki ileri karakolları niteliğindeydi. Gazze'nin en parlak dönemi olan Memlukler Dönemi'nde Sultan Baybars Gazze'de Halife Ömer'e adanan bir camiye, Latin Katedrali'nin bulunduğu yerde ve meydanda kullanıma açar. Bu yapıya 20.000'in üzerinde eser barındıran bir kütüphane ilave edilir. "Paşa Sarayı" olan valilik merkezi ile "Büyük Ömer Camii" olarak adlandırılan bu katedral-cami, Gazze şehir merkezinde yerel seçkinlerin Memluk Dönemi'nden beri ikamet etmeyi tercih ettiği Şücaiyye⁵ mahallinin sınırındaki iki temel yapı olmuştur. Ana meydanın diğer tarafında ise hâlâ ticaret semti olan Zeytun ve 1297'de yenilenen es-Sammara hamamı bulunmakta idi (Filiu, 2016: 43). Memluk yönetimi ayrıca, Gazze pazarının sürekliliğini sağlamak amacıyla kent ile Refah arasına tahkim edilmiş bir kervansaray inşa edilmesine karar vermişti. Taş ocakları ve verimli kaynakların yakınına yapılan bu han, 1387'de Emîr Yunus el-Nevruzî tarafından açılmıştı. Bu yapı, Kahire ve Şam yolu arasında başat öneme sahip bir posta bağlantısı barındırırken ticari ve askeri amaçlara da hizmet etmekteydi. Han Yunus'un sağladığı bu emniyet, zamanla daha kalabalık bir nüfusu içine çekmiştir. Bir kentteki bütün hizmet kolları orada gelişmiş ve Han Yunus, kısa sürede Gazze Bölgesi'nin ikinci kenti olarak Refah'la rekabet eder hale gelmişti (Filiu, 2016: 44).

Halkın büyük bir çoğunluğu Şafîî mezhebini takip etmekteydi. Ortodoks geleneğine bağlı olan Hristiyan topluluklar da kentin tam merkezinde ibadetlerini yerine getirirlerdi. Filiu'da aktarıldığı şekliyle, Haham Volterra'lı Meshullam 1481'de Gazze'ye uğradığında altmış Yahudi ve dört de Samiri ailesi olduğunu kaydetmiştir (Filiu, 2016: 44).

Osmanlı'nın 1516 (522)'de Gazze'yi topraklarına katmasının ardından yaygın şekilde "küçük bir kasaba" olarak anılsa da, aynı adlı sancağın merkezi olarak kalmıştır (Heyd, 1960: 161, indeks). Önemli bir yeni işlev olarak Şam'dan gelen hac kervanının ihtiyaçlarını temin etmeye başlamışlardır. Bazı Gazze sancakbeyleri Şam *Emîrû'l-haccı* olarak görev yapmışlardır (Ze'evi, 2000: 46).

İdari bakımdan 1516 yılı sonlarında Osmanlı topraklarına katılan Filistin, Şam Beylerbeyliği bünyesinde bulunan 15 sancak içerisinde yer almıştı. Beylerbeyliğin güney ucundaki sancaklar Kudüs ve Gazze sancakları idi. Akdeniz kıyısında, batıda bulunan Gazze Sancağı, doğuda Kudüs, güneyde çöl ve kuzeyde Nablus Sancağı ile çevriliydi. Aynı zamanda nahiyeye merkezi olan bu iki kentten Kudüs, Memluk Dönemi'nden farklı olarak sancağın yönetim merkezi idi (Singer, 1996: 6). Kanuni Sultan Süleyman tarafından 1522 yılında hazırlatılan Kanunname'de müstakil sancak olarak kaydedilmiştir. Şam eyaletine bağlı Gazze sancağının nahiyeleri ise Tablo 1'de gösterilmiştir:

bağlanmıştır. Böylece önceki dönemlerde ismi pek duyulmayan, fakat Haçlılarla beraber önem kazanan Safed, Memluklerin, Suriye bölgesindeki yönetim merkezlerinden biri haline gelmişti (Taşkın, 2010: 26-30).
5 Şücaiyye Mahallesi 1239'da Beyt Hanun'da Haçlılarla savaşırken öldürülen Komutan Şücaeddin'e atıfta bulunmak amacıyla bu isimle adlandırılmıştır. Bu mahalleyi merkezden ayıran sokağın adı ise Selahaddin'dir (Filiu, 2016: 43).

Tablo 1: Şam Eyaletine Bağlı ve Filistin Bölgesi Olarak Adlandırılan Sancaklar ve Nahiyeleri.

Sancak Adı	Nâhiye Adı
Nablus	Cebel-i Sami
	Cebel-i Kıblî
	Cebel-i Sa'b
	Cemâ'in
Gazze	Nefs-i Gazze
	Gazze
	Remle
Kudüs	Kudüs-i Şerîf
	Halilürrahman
	Kerek Ma'a Şevbek
Safed	Nefs-i Safed
	Cenin
	Tâberiye
	Akka
	Sakif
	Ba'albek

1527-1528 yıllarına ait Tapu Tahrir Defterlerinde Gazze Sancağı, Gazze ve Remle olmak üzere iki nahiyeden oluşmakta idi. Aynı defterde Gazze şehrinin mahalleleri Fakîr-i Tuffah, Dârü'l-Hasad, Sebanmiye, Berciliyye, Türkmen, Ekrad, Nasâra olarak kaydedilmiştir (Koç, 1996: 21). Bu durum, 1548'de de değişmemiş ve sancak, Gazze ve Remle nahiyeleri ile bunların merkezleri konumunda bulunan ve aynı adları taşıyan kasabalar ve muhtelif sayılardaki köylerden teşekkül etmişti (Yalçınkaya, 2006: 34-37).

Osmanlı fethinden yaklaşık 10 yıl sonrasına ait 427 numaralı Tapu Tahrir Defteri kayıtları esas alınarak yapılan bir çalışmada Gazze şehrinde mevcut hayrî ve zürri vakıflar ve bu vakıfların gelirlerine ilişkin iki liste sunulmuştur. Bahse konu listelerde 25 hayrî ve 32 de zürri vakfa yer verilmiştir. Vakıfların tasarrufunda olan 199.778 akçelik geliri %79,6'sında hayrî vakıflar, %20,4'ünde de zürri vakıfların istifadesinde olduğu kaydedilmiştir. Bu da hayrî vakıfların sayıca az olmalarına rağmen tasarruf ettikleri gelirler bakımından çok daha büyük bir paya sahip olduklarına işaret etmektedir.

17. yüzyılda yerel hanedanlardan Rıdvanların valilerinin özerklikleri artar. Rıdvan Paşa, 1670 yılında Gazze üzerindeki otoritesini kurduktan sonra valilik babadan oğula yani Ahmed Paşa'dan (1572-1600) Hasan Paşa (1600-1644) ve sonrasında Hüseyin Paşa'ya (1644-1662) geçer. Rıdvanların sıklıkla kontrolleri Nablus ve Kudüs'e de uzanmıştır (Ze'evi, 2000: 45-47). Ahmed Paşa b. Rıdvan, bilim adamı Hayreddin el-Remli ile yakın ilişki içinde Gazze'yi, önemli bir kültür merkezi haline getirdiği için övgü toplamıştır (Ze'evi, 2000, s. 60). Hanedanın en

bilinen yöneticisi Hüseyin Paşa idi (1644–1662). Yerel Bedevi grupların yanı sıra Hristiyan toplumu ve Avrupalı tüccarlar başta olmak üzere Fransızlarla iyi ilişkiler kurmayı başarmıştır. Gazze'yi 1649 (1058-9)'da ziyaret eden Evliya Çelebi'ye göre şehir zengindi ve şehirde 11 cami, iki hamam, 600 dükkân ve 1300 ev bulunmakta idi. Bu binaların taştan yapıldığı ve sancağın yedi zeamet ile 107 tımarının olduğu da kaydedilmiştir (Evliyâ Çelebi, 1314-1318/1896-1901, III, s. 128). 1659 (1069-70) yılında şehri ziyaret eden Fransız tüccar Laurent d'Arvieux, Gazze'nin canlı kervan ticaretine dikkat çekerek Evliya Çelebi'nin verdiği bilgilere yakın malumatlar verir. Bununla birlikte Ermeni ve Rum olmak üzere iki kilisenin varlığından bahseder (Büssow, 2014; Bilge, 1996: 535).

Osmanlı-Rus savaşı sırasında 1773 tarihinde isyan eden Zahir el-Ömer; Kudüs, Yafa, Nablus ve Gazze'yi ele geçirmiştir. Ancak bu ayaklanma, Kaptan-ı Derya Cezayirli Gazi Hasan Paşa tarafından Akka Kalesi'nin kuşatılması sonucunda 1775 yılında bastırılmıştır (Bilge, 1996: 535). Öte yandan 1730'dan 1775'e kadar Akka'nın bir liman kenti olarak yükselişi, Gazze'nin göreceli olarak öneminin azalmasına yol açmıştır. Dikkat çeken diğer önemli bir gelişme ise kasabanın bir kısım eşrafının bu dönemde devletten kayda değer nüfuz elde etmeyi başarmalarıdır. Mesela, Muhammed Paşa Ebû Marak, 1770'ler ve 1800'ler arasında Kudüs, Şam ve Mısır valisi olarak görev yapmıştır (Büssow, 2014). Bu dönemde Gazze'yi bölgenin diğer şehirleri arasında özel konuma getiren Gazzeliler ile Bedeviler arasındaki yakın işbirliğidir. Bu ortak girişimlerin belki de en önemlisi, Suriye hac kervanlarına arpa temin edilmesinde kendisini göstermiştir (Cohen, 1973: 151-2).

On dokuzuncu yüzyılın ilk yarısında Gazze, Mısır ile Bâb-ı 'Âlî'nin hidivleri arasındaki mücadeleye sahne olurken galip gelen Bâb-ı 'Âlî olmuştur. Osmanlı'nın Gazze'de hâkimiyetini yeniden tesisi, Peygamber'in büyük dedesinin yattığı kabul edilen yerde yapılan Hâşim Cami'nin inşasıyla kutlanmıştır. “Hâşim'in Gazzesi” o dönemin Filistin'inde ayrıcalıklı bir yer tutar ve yerli ileri gelenler ihracat ürünlerinin geliştirilmesiyle zenginleşerek çoğu kez pazarlarını topraklarının çok daha ötesine yaymışlardır (Filiu, 2006: 51).

1860'lar ve Birinci Dünya Savaşı arasındaki barış döneminde Gazze, gelişen Akdeniz liman kentlerinin birçok özelliğini paylaşmıştır. Birçok yerel önde gelen aileler, özellikle de eş-Şevvâ ailesi başta olmak üzere, iltizam, borç verme, ticaret ve deniz yoluyla tahıl ihracatı gibi çeşitli yöntemlerle büyük servetler elde etmişlerdir. Gazze'nin Avrupa'da yüksek talep gören tahılı, yerel Bedeviler ile işbirliği içinde iç bölgelerden Hayfa ve Gazze limanlarına taşınmıştır. Avrupa ticaretinin yerel ve Osmanlı ticaretine rağmen artan önemi, Gazze'nin ticaretinin büyük bölümünü oluşturmuştur. Gazze'nin müftüsü ile Osmanlı'nın Kudüs valisi arasında süregelen anlaşmazlıklar, yerel idareci ve eşrafın siyasi gücünü göstermekteydi (Büssow, 2011: 62-85). Diğer taraftan Suriye hacıları ve onlara katılan Anadolu hacıları, 19. yüzyıl boyunca karayolu ile Gazze'ye gelerek Akabe'ye inip Mısır ve Kuzey Afrika hacılarıyla birlikte Kızıldeniz üzerinden

Cidde'ye giderlerdi. "Derb-i Gazze" olarak da anılan bu Gazze-Akabe yolu, 1869'da Süveyş Kanalı'nın açılmasına kadar önemini muhafaza etmiştir. Süveyş Kanalı'nın açılması sonrasında Mısır ve Kuzey Afrika hacıları Gazze yolunu terk etmişler ve şehir önemini kısmen yitirmiştir (Bilge, 1996: 535).

19. yüzyılın sonunda idari bakımdan Suriye vilayetinin Kudüs sancağına bağlı Gazze kazasının 3 nahiyesi ve 55 köyü bulunmakta idi. Gazze kazasının kaza, köy ve nahiyelerine Tablo 3'te yer verilmiştir:

Tablo 2: Suriye Vilayetine Bağlı Kudüs Sancağının İdari Taksimatı.

Kaza Adı	Nâhiye Adı	Köy Sayısı
Kudüs-i Şerîf (Merkez Kaza)	Benî Zeyd	24
	Benî Musa ve Benî Salim	12
	Benî Malik	23
	Benî Hasan	9
	Vadiba	10
	Şimalî ve Cenubî Haris	17
	Bira ve Cebel-i Kudüs	21
Gazze	Hanyunus	14
	Mecdel	7
	Gazze	34
Yafa	Yafa	11
	Lud	18
	Ramle	32
Halilürrahman	Halilürrahman	14
	Amama	5
	Beyt-i Cerin	12
	Arkub	21

Tablo 3: Gazze Sancağının Kaza, Nâhiye, ve Köyleri.

Kaza Adı	Nâhiye adı	Köy Adı
Gazze	Han Yunus	Han Yunus, Benî Subayla, Deyr el-Balah, Cebeliya, Ciyalila, Beyt Lahya, Beyt Hanun, Temeni, Deyrû's-Sened, Heriyaba, Beyt Cerca, Nehliba, Çula.
	Mecdel	Hamama, İsdud, Beyt Derağı, Culs, el-Ceba, Herbet Sekrir, Mecdel.
	Gazze	Abrir, Simsem, Tifan, Beyt Tima, Kevkeba, Beyt Ükma, Hevc, Necd, Sevafir-i Tina, Mesma, Yasud, Sevafir-i el-Fevka, Sevafir-i el-Mu'âlaka, Tel-Termel, Ketina, Renisa,

		Kerabta, Hesir, Faluca, Irak-ı Sudan, Hedsa, Semil, Âbdes, Bâlin, Irak-ı el-Menşkiye, Yebne, el-Bekkâiya ve el-Garbiye, Zernuka, Mezad, Kestala, Beşid, Berka, Betal el-Garbî, Betal eş-Şarkî
--	--	---

Osmanlı Dönemi'nde el-Halil, Beyt Cibrin, Remle, Gazze ve Nablus gibi kasaba ve bazı büyük köylerin kendi kadıları vardı. Ancak buralarda yaşayanlar zaman zaman da olsa örneğin vakfa konu mallar ile Kudüs'teki kutsal yerlere ait vakıflar gibi konularda Kudüs kadısına başvurdukları da olabiliyordu (Singer, 1996: 38). Böylece sancak sınırlarını aşan yetki alanı ile Kudüs kadısı, sicillerde “Kudüs Sancağı, el-Halil kenti ve Beyt Cibrin Kalesi ile bağlı yerleri kapsayan adli bölgenin amiri” olarak tanımlanmakta idi.

1904 yılında bölgenin idari yapısında yeniden düzenlenme söz konusu idi. Buna göre yine Kudüs mutasarrıflığına bağlı kalan Gazze'den ayrı olarak Kudüs, doğrudan Dâhiliye Nezaretine bağlandı. Bu dönemde adli bakımdan teşkil edilen kaza yapılanması içerisinde yer alan kazalar Gazze, Yafa, Bi'rüssebi' ve el-Halil'di (Bilge, 1996: 535).

Birinci Dünya Savaşı sırasında önemli mücadelelere sahne olan Gazze'de İngiliz ve Osmanlı kuvvetleri arasında üç büyük çarpışma olmuştur. Bunlardan ilk ikisinde Türkler, üçüncüsünde İngilizler galip gelmişlerdir. 1917 yılında Gazze'yi ele geçiren General Allenby, sonrasında bugün kendi adıyla anılan köprüyü de geçerek Kudüs'e girmiştir. Böylece bazı geçici bölgesel hâkimiyetler dışında Filistin toprakları üzerindeki 1516-1917 arasında 400 yıl devam eden Osmanlı hâkimiyeti sona ermiş oldu (Bilge, 1996: 535).

Gazze'de Bulunan Zâviye, Ribât, Hangâhlar

Arapçada “köşe” manasına da gelen zâviye, terim olarak; “şehir, kasaba, köy veya yollar üzerinde kurulmuş olan, içinde belli bir tarikata mensup şeyh ve dervişlerin yaşadığı, gelip-geçen yolcuların misafir edildiği, bedava yedirilip-içirildiği bir müessese”yi ifade etmektedir (Ocak, 1978: 248). 14 ve 15. yüzyıllara kadar bu müessese ribât, hankâh, hâni-kâh, buk'a, düveyre, itikafhâne, meşîlhathâne, dâr-ı tevhîd, dâr-ı rahat, tevhîdhâne-i zâviye, zikrullahhâne, medrese olarak da anılmıştır. Daha sonraları ise müessese, dergâh, tekke, âsitâne, mevlevîhâne, dar'ur-râha gibi isimler almıştır (Kara, 1989: 394). Zâviye-i ma'mûre, zâviye-i latîfe gibi bazı övücü sıfatlarla da zikredilmişlerdir.

Tasavvuf düşüncesinin yanında dinî ve sosyal düşüncelerle gelişme gösteren zâviyeler; tarikatların zikir ve ibadet yerleri, manevi tedavi ve sosyal yardım yerleri, mensupları ve yolcular için misafirhane görevi görmüşlerdir. Ayrıca bir tür eğitim kurumu olarak görülen zâviyeler arasında edebiyat, felsefe, musikî ve meslek eğitimi verenleri de vardır (Başol, 2008: 158).

Zâviye, hangâh ile ribât arasında ancak bir menşe farkından söz etmek mümkündür. Şöyle ki cihat edenlerin oturdukları binalar için kullanılan ribât, aynı

zamanda manevi cihatta bulunan sûfîler tarafından da kullanılmıştır (Pedersen, 1957: 58). Osmanlı'nın ilk dönemlerinde de sınır boylarında, cihat ve gaza için gönüllü savaşan gazilerin yaşadıkları müstahkem mevkilere ribât denilmekte idi. Öte yandan bu üç isim çoğunlukla benzer anlamlarda kullanılmışlardır; zirâ bu üç isim aynı zamanda yabancıları da kabul eden ve dolayısı ile bir misafirhane rolünü üstlenen sûfî hangâhlarını ifade etmiştir. Gazze'deki ribâtlar da özellikle hacılar için birer misafirhane işlevi görmüştür (Pedersen, 1957: 58). Tasavvufî bir nitelik kazanan ribâtlar, zamanla zâviye ve daha sonraki süreçlerde de kervansaray halini almışlardır (Ocak 1978: 248). 12. yüzyılda Filistin'i ziyaret eden İbn Cübeyr şöyle demektedir: “Suriye’de ribât ve hangâh kelimeleri herhangi bir ayırım gözetilmeksizin ve aynı anlamda kullanılmaktadır.” (el-Mübeyyid, 1987: 307). 14 ve 15. yüzyıllarda çalışma sistemlerinde bozulmalar görülen zâviyeler, zamanla tarikatlara bağlı müesseseler konumuna gelmişlerdir. Böylece 13. yüzyıldan sonra köylerde ve şehirlerde zâviyelerin yerine, tekkeler onların fonksiyonlarını devam ettirmişlerdir (Ocak 1978: 278).

Filistin’de çoğu 13. yüzyılda tesis edilen bu zâviyeler, 14. yüzyılda oldukça önemli bir sayıya ulaşmıştır. Çoğu bağlı buldukları tarikat şeyhlerinin isimleri ile anılmıştır. Zâviyeler; ribât, hangâh ve tekkelerden daha erken dönemlidirler. Bazı örneklerde zâviyelerin işlevini yerine getiren mescidin odalarından birinde itikâfa girmek muttaki ve zahitler için olağan bir durumken, bazen de zâviyeler medreselerle aynı adla anılmışlardır. Zira Gazze’de zâviye ve medreseler çoğunlukla aynı yerde konumlanmışlardır. Süreç içerisinde ve muhtelif zamanlarda farklı tanımları bulunsa da ribât, hangâh ve tekke isimleri aynı yer için kullanılmıştır (el-Mübeyyid 1987: 307-309). Gazze’yi 1649 yılında ziyaret eden Evliya Çelebi, *Seyahatname*’sinde “Gazze’nin merkezinde Abdülazim denilen bir tekke, onun yakınında Mürğan/Mürgan Tekkesi bulunmaktadır” demiştir (Evliyâ Çelebi, 1314-1318/1896-1901: 128).

Öte yandan Haçlı Seferleri ile birlikte Filistin sahillerinde yayılan bu ribâtlar gözetleme kuleleri olarak önemli bir görev üstlenmişlerdir. 11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar bu ribâtlardan birçoğu sahil boyunca ve iç kesimlerde konumlanmışlardır. Bunlardan bazıları, Gazze’deki “el-Mantar”, “Şeyh Aclun”, “Şeyh Rıdvan”, “Tellu’ş-Şeyh Batşan”, “Şeyh Hasan el-Ağber” ribâtlarıdır (el-Mübeyyid, 1987: 307-309).

İlahi risâletlerin toprağı Filistin, Kur’an-ı Kerim’de “etrafı mübarek kılınan” mahal olarak övülmüştür (Kur’ân-ı Kerîm, 17: 1). Müslümanlar için özellikle Beytü’l-Mukaddes ve etrafının İslâm’ın erken dönemlerinden beri özel ve kutsal bir yer oluşu ayetler, hadisler ve bunların tezâhürü olan anlayış ve düşüncelerle şekillenmişti (Prochazka-Eisl, 2009: 347-364). Müslümanlar açısından ilk kible, ikinci mescit, üçüncü harem-i şerif ve Hz. Muhammed’in İsrâ ve Mi’rac hadiselerinin meydana geldiği yer olması bakımından büyük bir manevi itibara sahipti (Talhami, 1996: 222- 287; Neuwirth, 2000: 77-95). Filistin’in Müslümanlar tarafından fethedilmesi ile birlikte sahabeden, tâbînlerden ve

abidlerden ve salihlerden Müslümanlar ibadet etmek ve Mescid-i Aksâ etrafında itikâfta bulunmak için bu mübarek topraklara gelip yerleşmiş ve burayı vatan edinmişlerdir. Yüzlerce sahabe tabîin ve sonraki nesiller Filistin topraklarında medfûndur. Bu yüzden Filistin toprağı gidilmesi arzu edilen bir yer olmuş ve 8. yüzyılda (H. 2. yüzyıl) sûfilerden peş peşe kabileler buraya gelmişlerdir. Bunların başında Ümmü'l-hayr (iyiliğın anası) lakaplı İsmail kızı Rabi'âtü'l-Adeviyye gelmektedir. Rabi'âtü'l-Adeviyye 801 (H. 185) yılında vefat etmiştir (el-Mübeyyid, 1987: 307-308).

8. yüzyıldan itibaren Filistin topraklarına gelen sûfilerin, zamanla giderek çoğalmasıyla 12. yüzyılda tarikatlar oldukça yaygınlaşmıştır. Bunlar Filistin'in önemli merkezi şehirlerinin iç kısımlarına yayılmışlardır. Kudüs, Nablus, el-Halil ve Gazze şehirleri başı çekmiştir. Özellikle Memlukler Dönemi'nde bu yerleşmede ciddi bir artış olmuştur. Bu dönemde muhtelif amaçlı birçok yapı ve bina inşa edilmiştir. Sultan Kalavun'dan başlayarak Sultan Kansu el-Gavri'ye varıncaya kadar birçok sultan kentte mescit, zâviye, medrese, mezar ve türbeler inşa ettirmiş, çeşitli vakıflar kurmuşlardır (el-Mübeyyid, 1987: 307-309).

İslam Orta Çağı'na damgasını vuran sûfi tarikatlarından Gazze de nasibini almış, ruhani ve toplumsal olan sûfi hareketler giderek yaygınlaşmıştır. Gazze halkından birçoğu bu tür sûfi tarikatlara intisap etmişlerdir. Ocak'ın belirttiğı Orta Doğu ülkelerinde zâviyelerin bir iskân faaliyeti amacından çok tasavvuf akımının gelişmesi ve teşkilatlanması ile ilgili olduğu düşüncesi, Gazze örneğinde de kendisini göstermektedir (1978: 253). Örneğın, el-Mübeyyid tarafından tespit edilen bir sicilde 19. yüzyılın sonlarında bu tarikatlara girmiş olan müritlerin 1855 (1272) yılından başlayarak 1926 (1344) yılına kadar iki bin müride ulaştığı kayıtlıdır (el-Mübeyyid, 1987: 309).

İslam inanişında bölgeye atfedilen kutsiyet dolayısıyla Filistin içerisinde birçok tasavvuf akımı yerleşip, gelişmiştir (el-Mübeyyid, 1987: 307). Filistin'e göç eden en meşhur sûfi tarikatlarından birisi 12. yüzyılda yaşayan Ahmet b. Ali er-Rüfai'nin tesis ettiğı "Rüfâiyye" tarikatıdır. Bir diğeri önemli tarikat Seyyidi Abdulkadir'e nispet edilen "Kâdirîyye" tarikatıdır. Tanta'da 1276 yılında vefat eden ve kendisi için Gazze'nin kalbinde Ahmediyye Zâviyesi isminde bir zâviye yaptırılan Ahmed el-Bedevi'ye nispet edilen "Ahmediyye" tarikatı da kentteki en yaygın tarikatlardandır. İbrahim ed-Dessüki'ye nispet ile "Dessükiyye" tarikatı, sonra Vefa eş-Şazeli'ye nispet edilen "Şazeliyye" tarikatı bu sûfi akımların başlıcalarıdır. Faslı Sûfi Şeyh Ali b. Mervan da Gazze'ye yerleşmiş ve burada vefat etmiştir. Makamının (kabri) yanında bulunan cami 1370'de restore edilmiş ve Şeyh Ali b. Mervan Cami ismi verilmiştir (Filiu, 2016: 43). Zâviye'nin girişinde ve avlusunda Bahadır el-Cukindar'ın kızı Sit Kutlu Hatun'un da kabri bulunmaktadır (el-Mübeyyid, 1987: 314).

Gazze'de bulunan önemli bir diğeri zâviye Hunûd/Hindîler Zâviyesi'dir. Gazze şehrinin ticari kasabası olan *es-Suk*'un *ed-Derec* mahallesinde bulunmaktadır. Bu zâviyeyi buraya gelen bazı Hintli esirler, şehre gelen misafirler

için yaptırmışlardır (el-Mübeyyid, 1987: 315). Abid Zâviyesi ve Türbesi, Şeyh Zarif Zâviye ve Türbesi, el-Asker, Şeyh Muhammed el-Özbekî, Şeyh Muhammed el-İrakî ve Şeyh Nebhan Zâviyeleri de Gazze’de bulunan ve zamanla yok olan zâviyelerdendir (el-Mübeyyid 1987: 318- 322).

Bu zâviyelerden farklı olarak, 17. yüzyıl sonu ile 19. yüzyılın ilk yarısında *hurûfât ve atîk (hazîne)* defterleri kayıtlarında görevli ataması yapılan diğer bazı zâviye kayıtları da mevcuttur. Bunlardan 1691-1792 (1103- 1207) tarihleri arasında en fazla atama kaydının Gazze’nin Berciliye Mahallesi’nde bulunan “Şeyh Şa’bân Ebû’l-Kurûn Zâviyesi”ne yapıldığı tespit edilmiştir. Yapılan görevli atamalarında ise vakfın yönetim ve denetiminden sorumlu görevlilerden mütevellî ve nâzır atamalarının kaydedildiği görülmüştür.⁶ Şeyh Ali bin Mervan Zâviyesi (Arasul ‘Atl dimekle ma’rûf Zâviye), Şeyh Enbiyâ Zâviyesi, Zâviye-i Sâdâd, Zâviye-i Şeyh Veliyyüddin, Zâviye-i Şeyh Hâlidî, Şeyh Manzar Zâviyesi, Ribât-ı Mehmed Rûmî;⁷ Gazze nâhiyesine bağlı Mecdel ‘Askalân kasabasında da Şeyh Muhammed et-Temimî Zâviyesi, Şeyh Muhammed Evreşim Zâviyesi, Süleyman Fârisî Zâviyesi kayıtlarda yer alan diğer vakıf zâviyelerdir.⁸

Gazze’de Bulunan Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi

Eski Gazze şehrinin ticari kasabası olan es-Sûk’un Derec Mahallesi’nde bulunan Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi’nin inşa tarihi ve kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Birçok vakfiyede, 1189 (585) yılında vefat eden “Ebî Medyen Şuayb bin el-Hîn el-Ensârî et-Tilmisânî”ye nispetle “el-Meğâribe Zâviyesi” olarak bahsedilmekte ve anılmaktadır (el-Mübeyyid, 1987: 316). Bu şeyhin adı ile anılan ve Filistin’de bulunan zâviyelerinden en önemli ve en büyüğü Kudüs’te bulunmaktaydı. Kudüs Harem-i Şerîf’inin güneybatı tarafında kalan ve bir vakıf mahalle olarak kurulan Meğâribe Mahallesi’nde bulunan zâviyeyi, Ebû Medyen el-Ğavs’ın torunu Şu’ayb b. Muhammed b. Şu’ayb el-Mağribî vakfetmişti. Kudüs’te mukîm ya da Kudüs’e misafir ya da mücâvir olarak gelen Mağribîlerin çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere kurulan hayrî bir vakıf olan zâviye, “Ebû Medyen” ya da “Ebû Medyen el-Ğavs” olarak anılmaktaydı.⁹

Gazze’de bulunan ve çalışma konusunu teşkil eden zâviyenin ise kuruluşuna dair bir vakfiye kaydı bulunmamaktadır. Ancak zâviye için bazı tarım arazileri vakfedilmiştir. El-Mübeyyid’de aktarıldığı şekliyle 1759 (1173) tarihli bir vakfiyede vakfedilen arazinin “Hindiler Zâviyesi karşısında el-Berceliyye Mahallesi’nde bulunan Meğâribe Zâviyesi” için vakfedildiği belirtilmiştir (el-Mübeyyid, 1987: 317). Aynı şekilde 1804 (1219) ve 1854 (1271) tarihli vakfiyelerde de “Seyyidî Ebî Medyen el-Ğavs Zâviyesi” için vakfedilen akarlardan bahsedilmiştir. Bu durum da zâviyenin kuruluşuna dair bir vakfiye kaydı bulunmamakla birlikte,

6 Bkz. VGMA, 1108: 1/19; 20; 1110: 131/71; 1112: 1/160; 1216: 15/11; 551: 99/15; 20; 32.

7 Örn. bkz. VGMA, 1112: 1/74; 1111: 54/44; 1115: 1/3; 1108: 1/36; 515: 121/39; 515: 121/40; 515: 124/57; 515: 115/7.

8 Örn. bkz. VGMA, 1112: 1/181; 1110: 131/2; 515: 123/47.

9 Kudüs’te bulunan mahalle ve vakıflarına ilişkin son zamanlarda yapılan çalışmalarla mevcut literatüre önemli katkılar yapılmıştır. Örneğin bkz. Abowd, 2000: 6-16; Güşe, 2009; Güneş, 2015: 9-35; Memiş, 2018: 75-99; Salenson and Lemire, 2018: 129-46; Tamari, 2018: 506; el-Jubeh, 2019; O’Neil, 2020: 52-76; Memiş, 2021: 355-414.

zamanla kurulan diğer bazı vakıfların zâviyeye tahsisler yaptığına işaret etmektedir. Zâviyenin işlerini yapmak üzere Mağriblilerden bir mütevellî görevli idi. Bir dönem mescit olan bu zâviyenin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yine mescit olarak yeniden yapıldığı bilinmektedir (el-Mübeyyid, 1987: 318).

Zâviye'nin 1876-1877 (1293) yılına ait muhasebe kaydında, hesaplarının Kudüs'teki Seyyidî Ebî Medyen el-Ğavs ve Şeyh Ömer el-Mücerred Vakıfları ile birlikte kaydedildiği görülmüştür. Bu defterde vakfın 9 kalemde zikredilen gelirleri arasında 4 dükkân ve 3 evin kira geliri ile Zehârine arsası ve sebze bahçesinin geliri yer almış ve bu gelirlerin toplamı 472 kuruş olarak kaydedilmiştir. Gazze'de bulunan zâviyenin giderleri de zâviye çalışanlarının ücretleri ve musakkafâtının termîmi şeklinde tek kalemde 465 kuruş olarak kaydedilmiştir. Buna göre vakfın bu yıla ait gelir fazlası 7 kuruş olmuştur (*İhyâu't-Turâs*, Kutu No:41, Dosya No: 3/5/28/1272/13).

Bu muhasebe kaydı esas alınarak Kudüs'te bulunan vakfın bütçesi içerisinde Gazze'de bulunan zâviyenin gelir-gider durumunun tespit edilmesi için hazırlanan tablo şöyledir:

Tablo 5: Gazze'deki Zâviyenin 1876-1877 (1293) Yılı Muhasebesini Kudüs'teki Vakıf Bütçesine Göre Durumu.

No	Muhasebe Kaydı Yılı	Gelir (Kuruş/ Para)	Gider (Kuruş / Para)	Borç/ Gelir Fazlası	Gazze'deki Zâviyenin Gelirleri	Gazze'deki Zâviyenin Giderleri	Gelir (%)	Gider (%)
1	1876-1877 (1293)	90.136, 32	57.893 ,10	32.243 kr. 22 para (Galle Fazlası)	472 kr.	465 kr.	%0,52	%0,80

Buna göre, Kudüs'te bulunan vakfın 1876-1877 (1293) yılı gelirleri 90.136 kuruş 32 para olurken, giderleri 57.893 kuruş 10 para olmuştur. Vakfın gelir fazlası da 32.243 kuruş 22 para olarak kaydedilmiştir. Vakfın gelirleri ve sonraki yıla devreden gelir fazlası bakımından oldukça iyi bir durumda olduğu bu yılda Gazze'de bulunan zâviye de 7 kuruş gelir fazlasını sonraki yıla devretmiştir. Öte yandan Gazze'deki zâviyenin geliri, Kudüs'te vakfın gelirlerine %0,52 gibi bir katkı sağlarken, giderleri bakımından da %0,80 gibi bir etkisi olmuştur. Bu rakamlar da gerek akarları gerekse gelir ve giderleri bakımından Gazze'de bulunan zâviyenin Kudüs'tekine göre oldukça mütevazı bir bütçesinin olduğunu göstermiştir.

Sonraki yılda yani 1877- 1878 (1294) yılı Mart ayı başlangıcından sonraki yılın Mart ayı sonuna kadar bir yıl süre ile zâviyenin muhasebesinin müstakil bir şekilde vakfın mütevellî vekili Ömer el-Haznânî el-Mağribî tarafından kaydedildiği

tespit edilmiştir. Muhasebe defterinin Kudüs'teki vakfın mütevellisi ve Şeyhü'l-Meğâribe olan Seyyid Mehmed Arif Efendi adına vekâleten alınarak, zikredilen zâviyenin giderlerine sarf edilişi şöyle beyan edilmiştir:

“[12]94 yılı Muharrem ayı başlangıcından aynı yılın Zilhicce ayının sonuna değin bir yıl süre ile Gazze-i Hâşim şehri dâhilinde Derec Mahallesinde bulunan Ebû Medyen el-Çavs Zâviyesi Vakfı'nın mütevellisi ve Kudüs-i Şerif'te Şeyhü'l-Meğâribe Seyyid Mehmed Arif Efendi adına vekâleten alarak zikredilen zâviyenin giderlerine sarf ettiğimi beyan ederim.” (İhyâu't-Turâs, Kutu No: 0177, Dosya No: 9/2/3/16/1294/12).

Bahse konu muhasebe kaydında vakfın gelirleri arasında yine 4 dükkânın kira geliri, 3 evin kira geliri, 1/3 hisseli sebze bahçesinin kira geliri ile herhangi bir gelir miktarı belirtilmeden Harîri Çarşısı olarak bilinen Hâir Çarşısı, Beyt Lâhiyye arsasında olan Zehârine arsası, Bahr-ı Harab arsasındaki Arz-ı Kerm Ebü'l-'Izze arsası kaydedilmiştir (İhyâu't-Turâs, Kutu No: 0177, Dosya No: 9/2/3/16/1294/12). Tablo 6'da detaylı bir şekilde görüleceği üzere bu yıla ait muhasebe kaydı önceki yıla ait muhasebe kaydı ile kıyaslandığında vakfın gelirleri arasında 2 ayrı kalemde kaydedilen Harîri Çarşısı olarak bilinen Hâir Çarşısı, Bahr-ı Harab arsasındaki Arz-ı Kerm Ebü'l-'Izze arsası eklenmiştir. Bunun yanı sıra önceki yıla göre dükkân kirası gelirlerinin arttığı, buna mukabil evlere ait kira gelirinin düştüğü görülmüştür. Öte yandan önceki yıl vakfa kira geliri getirmeyen hisseli sebze bahçesinin de bu yılda kiraya verilerek vakıf bütçesine 10 kuruş katkı sağladığı görülmüştür.

Yine Tablo 6'da detaylı bir şekilde yer verilen vakfın giderleri arasında Mağribî fakir ziyaretçilerin abdest almaları için harcanan su ve ekmek masrafları, zâviyenin aydınlatılması için zeytinyağı, ibrik (ebârik), kandil (kanâdil), tas (kızân), hasır giderleri ile vergi bedeli olmak üzere altı kalemde kaydedilmiştir. Böylece vakfın geliri 510 kuruş, gideri ise 507 kuruş olarak yazılmış ve mütevellinin elinde kalan 3 kuruş Kudüs'te bulunan Meğâribe Vakfı mütevellisi Şeyhü'l-Meğâribe es-Seyyid el-Hac el-'Arabî'ye bildirilmiştir. Gönderilen muhasebesinin tasdik edildiği bilgisi de not edilmiştir.

Gazze'deki vakfın sonraki muhasebe yılına yani 1878-1879 (1295) yılına ait muhasebe kaydında gelir kalemlerinde herhangi bir değişiklik olmazken gider kalemlerine dört kalemde vakıf mülklerin tamir giderleri eklenmiştir. Bunlar; Bedevî 'Iyâd'ın oturduğu evin bina edilmesi, Seyyid Hasan Medduh'un dükkân onarım gideri fazlası, Ahmed Zîne'nin oturduğu dükkânın termîmi, Zâviye kapısını tamir eden marangozun ücreti şeklinde kaydedilmiştir. Bu yılda vakfın geliri 570 kuruş, gideri ise 637 kuruş olarak bildirilmiş ve mütevellinin elinde kalan 67 kuruşun Kudüs'te bulunan Meğâribe Vakfı mütevellisi Şeyhü'l-Meğâribe es-Seyyid el-Hac el-'Arabî tarafından onaylandığı da yine not edilmiştir (İhyâu't-Turâs, Kutu No: 0177, Dosya No: 9/2/3/16/1294/12; Tablo 6).

Gazze'den Kudüs'e gönderilen ve müstakil bir şekilde kaydedilen bu iki muhasebe kaydı haricinde sonraki yıllara ait bazı muhasebe kayıtlarında vakfın

gelir ve giderleri Kudüs'te bulunan Ebû Medyen el-Ğavs ve Şeyh Ömer el-Mücerred Vakıflarının muhasebe kayıtları içerisinde düzenlenmiştir (*İhyâu't-Turâs*, Kutu No: 105, Dosya No: 6/2/0/5/1307/13; Kutu No: 41, Dosya No: 3/5/28/1272/13). Bahse konu kayıtlarda Gazze'deki vakfın gelirleri 11 kalemde yazılmıştır. Örneğin, vakfa ait 1899-1900 (1317) tarihli “Muhasebe Kaydı”nda vakfın gelirleri arasında 4 dükkân, 3 ev, 1/3 hisseli sebze bahçesinin kira gelirleri ile Sûkü'l-Hâir'de bulunan arsa, Bahr yolu üzerinde bulunan üzüm bağı ile Zehârine arsasının kira gelirleri kaydedilmiştir. Aynı yıla ait vakfın giderleri Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi'nin tamiri ile diğer çatılı mülklerin bakımları detaylı bir şekilde yazılmış ve bu da 400 kuruşa tekâbül etmiştir (*İhyâu't-Turâs*, Kutu No: 41, Dosya No: 3/5/28/1272/13).

Buraya kadar yer verilen ikisi müstakil olarak kaydedilen ve ikisi de Kudüs'te bulunan zâviye ile beraber detaylı bir şekilde kaydedilen muhasebe kayıtları değerlendirildiğinde Gazze'de bulunan vakıf zâviyenin akarlarının zamanla fazla değişmediği görülmüştür. 11 kalemde kaydedilen vakıf gelirlerini; 4 dükkân, 3 ev ile 1/3 hisseli sebze bahçesinin kira gelirleri oluşturmuştur. Tablo 6'da da detaylı bir şekilde görüleceği üzere vakfın akarları arasında zikredilen Sûkü'l-Hâir'de bulunan arsa, Bahr yolu üzerinde bulunan üzüm bağının kirası, Zehârine arsası başlıkları altında kaydedilen müstegallât nev'inden akarların vakfa herhangi bir gelir sağlamadığı tespit edilmiştir. Vakfın giderleri ise temelde iki başlık altında toplanmıştır: İlkinde zâviyede konaklayan Mağribli fakir ziyaretçilerin abdest almaları için su ile ekmek gideri, zâviyenin aydınlatılması için zeytinyağı parası, zâviye için ibrik, tas, kandil, hasır parası ve vergi bedeli kaydedilmiştir. İkinci başlıkta ise Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi ile musakkafât (üstü çatılı) nev'inden vakıf mülklerin tamir ve bakımları oluşturmuştur. Çalışma çerçevesinde incelenen bu muhasebe kayıtları ise neticede “Gazze'de de Kudüs'tekine benzer bir Meğaribe toplumunun ve mahallesinin varlığından söz edilebilir mi?” sorusunu akla getirmiştir.

Öte yandan başka bir Mağribli tarafından Gazze'de kurulduğu tespit edilen Şeyh Ali el-Mağribî Vakfına ait 1851-1852 (1268) tarihli muhasebe kaydı incelendiğinde vakfın gelirleri arasında 8 dükkân, bir oda ve bir nısıf oda, bir bahçenin kirası ile önceki yıla ait gelir fazlasının neması kaydedildiği görülmüştür. Vakıf giderleri arasında ise Câmî-i Şerif'in imam, şe'al, kennâs gibi görevlilerinin ücretleri ile zeytinyağı, ibrik ve keniflerinin tamiri gibi masraflar kaydedilmiştir. Caminin tamirâtı yine ayrı bir kalemde yazılmıştır. Vakıf mütevellisinin maaşı ve muhasebe harcı da gider kalemleri arasındadır. Vakfın gelirlerinin toplamda 3.334 kuruş 30 para ve giderlerinin de 649 kuruş olarak kaydedildiği bu muhasebe kaydında gelir fazlası olarak 2.685 kuruş 30 para sonraki yüzyıla devredilmiştir (BOA, EV.d.14589; Ek 6). Bahse konu bu muhasebe kaydı kurucusunun Mağribli bir şeyh olduğu vakfın varlıklı bir vakıf olduğunu ve ismi belirtilmeyen bir camiye tahsisatlar yaptığını göstermiştir. Vakıf mülkleri arasında önemli gelir kaynağını oluşturan dükkânlar, vakıf mülklerin ticari bakımdan önemli bir konumda olduğu

fikrini kuvvetlendirmektedir. Gazze’de böyle bir vakfın varlığı da yukarıda öne sürdüğümüz düşünceyi desteklemektedir.

Gazze’de bulunan Ebû Medyen el-Çavs Zâviyesi’nin bazı yıllara ait örneğin 1880-1900 (1296-1317) yılları ile 1889-1900 (1317-1322) yılları arasına ait muhasebe kayıtlarının toplu bir şekilde kaydedildiği de olmuştur.¹⁰ Yine zâviyenin 1904-1905 yılları ile 1907-1908 (1322-1325) yılı sonuna kadar olan vakıf gelirleri 1908-1909 (1326) tarihli muhasebe kaydında topluca kaydedilmiştir (*İhyâu’t-Turâs*, Kutu No: 41, Dosya No: 3/5/28/1271/13). Bu nedenle de yaklaşık üç yıllık bir süre için kaydedilen vakıf gelir ve giderlerinin yıllık olarak tespit edilmesi mümkün olamamıştır. Ancak kaydedilen gelir kalemleri dört dükkân, biri büyük ikisi küçük üç ev, 1/3 hisseli sebze bahçesi, Bahr yolu üzerinde bulunan ancak o dönemde *mu’attal* (boş) olarak kaydedilmiş üzüm bağı, Gazze’de bulunan arsa olarak kaydedilmiştir. Bu da Osmanlı yönetiminin sonuna doğru zâviyenin gelir kalemlerinde pek bir değişiklik olmadığını göstermiştir. Giderleri arasında da önceki yıllara ait muhasebelerle benzer şekilde abdest suyu bedeli, ekmek bedeli, zâviyenin süpürge, kandil, ibrik, tas ve diğer ihtiyaçları, çatılı vakıf mülklerin kirası, zâviyenin süpürülmesi ile sergilerinin serilmesi ile görevli kişinin ücreti, zâviyede serilmek üzere hasır masrafı, fakirlere dağıtılan ekmek masrafı, mütevellî ücreti, kâtibin ücreti kaydedilmiştir. Aynı yılda vakfın gider kalemleri arasında tamirat masrafı olarak Abdullah el-Gazzâlî, Ali Halef ve Ahmed Ebû Ammare tarafından tasarruf edilen Gazze’de bulunan üç dükkânın tamiri, Gazze’de Yusuf ed-Dâî tarafından oturlan binanın duvarının kuzey ve batısının inşası ilave edilmiştir. Tablo 6’da da detaylı bir şekilde görüleceği üzere diğer muhasebe kayıtlarından ayrı olarak 1908-1909 (1326) yılı muhasebe kaydında vakıf giderleri arasında zâviyenin süpürülmesi ve sergilerinin serilmesi ile görevli *kennâs* ile mütevellî ve kâtime ait görevli ücretleri de ayrı kalemlerde toplu bir şekilde kaydedilmiştir. Yine aynı kayıta Gazze’deki zâviye vakfının 1904-1905 yılları ile 1907-1908 (1322-1325) yılları arasındaki toplam geliri 4.448 kuruş, gideri ise 4.621 kuruş olarak yazılmıştır. Bu da vakfın bu yıl sonunda toplamda 173 kuruş 20 para borcu olduğunu göstermiştir (*İhyâu’t-Turâs*, Kutu No: 41, Dosya No: 3/5/28/1271/13).

Muhasebe defterlerinde kayıtlı gelir ve gider kalemleri incelendiğinde detaylara ilişkin şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo 6: Gazze’de Bulunan Ebû Medyen Zâviyesi Vakfının Muhasebe Kayıtları (Kuruş / Para)

N o	Kayıt Yılı	Gelir	Gelir Kalemleri	Gider	Gider Kalemleri	Yıllık Gelir Fazlası/Borç durumu
1	1871-1872 (1288)	525	-Gazze’de bulunan 4 dükkanın kira geliri (168 kuruş) -3 evin kira geliri (225)	400	-Gazze’de bulunan Ebû Medyen el-Çavs Zâviyesi’nin tamiri ile diğer çatılı mülklerin	125 kr (Gelir Fazlası)

¹⁰Bkz. *İhyâu’t-Turâs*, Kutu No: 06, Dosya No: 3/2/0/15/1318/13; Kutu No: 41, Dosya No: 3/5/28/1271/13.

			<p>kuruş)</p> <p>-Beyt İksâ sahasında bulunan Zehârine arsası geliri (132 kuruş)</p> <p>-Gazze'de Hacme Çarşısında bulunan ve Mesihîyye'den Bahaim'e satılan hakûre (-)</p> <p>- Gazze denizi arsasında diyane arsası (-)</p>		<p>termimleri</p>	
2	1876–1877 (1293) ¹¹	472	<p>-4 dükkânın kira geliri (197 kuruş)</p> <p>-3 evin kira geliri (275 kuruş)</p> <p>-Zehârine Arsası geliri (-)</p> <p>-Sebze bahçesi geliri (-)</p>	465	<p>-Gazze'de bulunan Ebu Medyen el-Ğavs Zâviyesi çalışanlarının ücretleri ve musakkafâtın termimi</p>	7 kr (Gelir fazlası)
3	1877–1878 (1294)	510	<p>-4 dükkân (275 kuruş)</p> <p>- 3 ev (225 kuruş)</p> <p>- 1/3 hisseli sebze bahçesi kirası (10 kuruş)</p> <p>- Harîri Çarşısı olarak bilinen Hâir Çarşısı,</p> <p>- Beyt-i Lâhiyye arsasında olan Zehârine arsası,</p> <p>- Bahr-ı Harab arsasındaki Arz-ı Kerm Ebû'l-'Izze arsası</p>	507	<p>-Mağribî fakir ziyaretçilerin abdest almaları için harcanan su gideri (100 kuruş),</p> <p>-Mağribî fakir ziyaretçilerin ekmek giderleri (250 kuruş),</p> <p>-Zâviyenin aydınlatılması için zeytinyağı parası (50 kuruş),</p> <p>-Zâviye için ibrik (ebârik), kandil (kanâdil), tas (kizân) gideri (30 kuruş),</p> <p>-Zâviyeye verilen vergi bedeli (19,5 kuruş), ve</p> <p>- Hasır parası (7,5 kuruş)</p>	3 kr (Gelir fazlası)
4	1878–1879 (1295)	570	<p>-4 dükkân kira geliri (185 kuruş)</p> <p>- 3 evin kira geliri (275 kuruş)</p> <p>- 1/3 hisseli sebze bahçesi kirası (10 kuruş)</p> <p>- Harîri Çarşısı olarak bilinen Hâir Çarşısı,</p> <p>- Beyt-i Lâhiyye arsasında olan Zehârine arsası,</p> <p>- Bahr-ı Harab arsasındaki Arz-ı Kerm</p>	637	<p>-Mağribî fakir ziyaretçilerin abdest almaları için harcanan su gideri (100 kuruş)</p> <p>-Mağribî fakir ziyaretçilerin ekmek giderleri (160 kuruş)</p> <p>- Zâviyenin aydınlatılması için zeyt parası (50 kuruş)</p> <p>- Zâviye için ebârik, tas (kizân) ve fânûs gideri (30 kuruş)</p> <p>-Bedevî 'İyâd'ın evinin</p>	67 kuruş (Vakfın borcu)

			Ebû'l-'Izze arsası		bina edilmesi (mükellef bina) (70 kuruş), - Seyyid Hasan Medduh'un dükkân onarım gideri fazlası (335 kuruş), - Ahmed Zîne'nin oturduğu dükkânın termimi (9 kuruş), - Zâviye kapısını tamir eden marangoz ücreti (3 kuruş)	
5	1317/ 1899– 1900 ¹²		- 4 dükkân, - 3 ev, -1/3 hisseli sebze bahçesi, Sûk al-Hâir'de bulunan arsa, -Bahr yolu üzerinde bulunan üzüm bağının kirası, -Zehârine arsası		- Gazze'de bulunan Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi'nin tamiri ile diğer çatılı mülklerin termimleri (400 kuruş)	Tespit edilemedi.
6	1326/ 1908– 1909 ¹³	444 8 (yakl aşık 4 yıllık gelir)	-4 dükkân, -biri büyük ikisi küçük 3 ev, -1/3 hisseli sebze bahçesi, -Bahr yolu üzerinde bulunan ancak o dönemde <i>mu'attal</i> (boş) olarak kaydedilmiş üzüm bağı, - Gazze'de bulunan arsanın geliri	4621 kuruş 20 para (yakla şık 4 yıllık gider)	-Mağribî fakir ziyaretçilerin abdest almaları için harcanan su gideri (100 kuruş) -Mağribî fakir ziyaretçilerin ekme giderleri (917 kuruş) -Zâviyenin süpürge, kandil, kova ve diğer ihtiyaçları (130 kuruş 20 para), -Zâviyede serilmek üzere hasır masrafı (185 kuruş), - Zâviyenin süpürülmesi ile sergilerinin serilmesi ile görevli kişinin ücreti (354 kuruş), -Mütevelli ücreti (166 kuruş), -Kâtib ücreti (66 kuruş) -Abdullah el-Gazzalî, Ali Halef ve Ahmed Ebû Ammare tarafından tasarruf edilen Gazze'de bulunan üç dükkânın tamiri (674 kuruş 10 para), -Gazze'de Yusuf ed-Dâi	173 kuruş 20 para (İlgili 4 yıl sonunda vakfın borcu)

12 Bkz. İhyâu't-Turâs Arşivi, Kutu No: 41, Dosya No: 3/5/28/1271/13.

13 Bkz. İhyâu't-Turâs Arşivi, Kutu No: 41, Dosya No: 3/5/28/1271/13.

					tarafından oturulan binanın duvarının kuzey ve batısının inşası (357 kuruş, 20 para)	
--	--	--	--	--	--	--

Buraya kadar verilen bilgiler ışığında denilebilir ki Gazze'de bulunan zâviyenin muhasebesi önceleri müstakil olarak tutulmakta iken zamanla Kudüs'te bulunan Ebû Medyen el-Ğavs Vakfı muhasebesi ile birlikte kaydedilmiştir. 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın ilk yıllarında Gazze'de bulunan zâviyenin gelir ve giderleri 3-4 yıl ara ile toplu bir şekilde kaydedilmiştir. Kudüs'teki vakfa ait 1910-1911 (1331) ve 1912-1913 (1332) tarihli muhasebe kayıtlarında ise Gazze'de bulunan Ebû Medyen Zâviyesi Vakfının gelir ve giderlerine ilişkin herhangi bir kayda rastlanılmamıştır. Bu durum vakfın yönetim ve denetimine ilişkin çeşitli soruları da gündeme getirmektedir. Şöyle ki Kudüs'te bulunan vakfın muhasebeleri yıldan yıla düzenli olarak tutulagelmışken Gazze'de bulunan vakfın muhasebeleri neden zaman zaman yıllar itibarıyla topluca kaydedilmiş ve zaman zaman da ihmal edilmiştir? Tablo 5'te yer verildiği üzere Gazze'de bulunan vakfın Kudüs vakfı bütçesi içerisinde oldukça cüz'i bir orana sahip oluşu bu durumu açıklayabilecek önerilerden ilki olarak akla gelmektedir. Öte yandan vakıf yönetiminin vakıf muhasebelerinin görülmesini temin etmediği hatta kontrollerini yapmadığı da söylenebilir. Bu durumda vakfın yönetimine ilişkin bir boşluktan da söz edilebilir. Bu duruma ilişkin bir değerlendirmeye sonraki kısımda yer verilmiştir.

Bununla birlikte vakıf zâviye 19. yüzyılın ikinci yarısına ait bazı muhasebe kayıtlarında az da olsa gelir fazlası verirken bu durum yüzyılın sonlarına doğru tersine dönmüş ve vakıf önemli ölçüde borçlanmıştır. Bu durum, vakfın gelir kalemlerinin ve oranlarının değişmemesine rağmen artan tamirat giderlerinin etkili olmasına bağlanabilir.

Geç Dönem Osmanlı Yönetiminde Gazze'deki Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi'nin Durumu

Buraya kadar yer verilen muhasebe kayıtları vakfın yönetimine ilişkin sunduğu bilgiler bakımından incelendiğinde öncelikle Gazze nâhiyesinde vakfın yönetimini vekâleten yöneten bir vakıf mütevellisi olduğu görülmektedir. Vakfın yönetim açısından Kudüs'teki Ebû Medyen el-Ğavs Vakfı yönetimine bağlı olduğu ve bütçesinin de onaylanmak üzere vakfiye gereği Şeyhü'l-Meğâribe de olan Kudüs'teki mütevelliyeye gönderildiği anlaşılmaktadır. Mütevellinin yanı sıra vakfın kâtibi ile zâviyenin süpürülmesi ve sergilerinin serilmesinden sorumlu iki görevlinin daha olduğu ve kendilerine ödenen ücretlerin yıllık olarak kaydedildiği görülmüştür.

Öte yandan 3 Eylül 1895 (13 Rebiulevvel 1313) tarihinde 48 kişinin mührü ile gönderilen *arz-ı mahzar* (toplu dilekçe) kaydında kendilerinin Kudüs'ün içinde ve dışında Remle, Gazze, Lud, Nâsıra'da vakıfları bulunan Ebû Medyen Vakfının mürtezikalarından olup vakfın mütevellisi olan el-Hac el-Ğarbi'nin evinden

çıkamayacak kadar yaşlı olduğu ve bu nedenle yıldan yıla vakfın harab olduğu, yerine vekil olarak atadığı el-Hac Beşir'in ise vakfı menfaatine göre kullandığını bildirmişlerdir. Bu nedenlere bağlı olarak da anılan vakfa kendisine kefil olacakları, salih kişilerden olduğunu belirttikleri Beni İsmail'den olan Mağribli el-Hac Salih b. Arab ez-Zevâvî'nin vakfı idare etmeye yetenekli olduğunu da belirterek vakfın yönetim ve şeyhlik görevlerine atanmasını talep etmişlerdir (*İhyâu't-Turâs*, Kutu No: 41, Dosya No: 3/5/28/1272/13). Konuya ilişkin İstanbul'a gönderilen başkaca arzuhal ve arz-ı mahzar kayıtlarında da Ebû Medyen Vakfı mütevellisi el-Hac Beşir'in vakıf mülklerin tamir ve bakımlarını ihmal ettiği gerekçesi ile mülklerin harab bir hale düştüğü bildirilmiştir (BOA, ŞD.d.2296.40.42). Kudüs'te bulunan Tunus ve Cezâyirli muhacirler tarafından sunulan başka bir arz-ı mahzarda ise vakfın Gazze, Nâsıra, Lud ve Remle kasabalarındaki akarlarının gelirlerinin düştüğü ve 'Ayn Kârim köyünde de vakıf arsa üzerine inşa edilen binanın *hıkr* (mukâta'a/zemin kirası)'nın ödenmediği, vakıf mülklerinde vakıf mütevellisi Hacı Beşir'in kendi taraftarlarını iskân ettiği, fakirlere yer gösterilmediği bildirilerek Ebû Medyen Vakfı mütevellisi Hacı Beşir'in görevden alınması talep edilmiştir (BOA, ŞD.d.2296.40.36; 44). Bu iddiaların yanı sıra vakfa ait mülklerin satış yolu ile şahıslara devredildiği de İstanbul'a bildirilmiş ve satılan bu mülklere ilişkin liste de sunulmuştur (BOA, ŞD.d.2296.40.51). Hakkındaki çeşitli iddialar ve suçlamalara rağmen Şeyhülislam'dan almış olduğu fetvaya dayanarak el-Hac Beşir 1911 yılına kadar vakfın mütevellisi olarak görevine devam etmiştir (BOA, ŞD.d.2296.40.55,57). Bu durum 19. yüzyılın sonunda başlayan ve 20. yüzyılın ilk 11 yılı boyunca süren ve vakfın akar, hayrât ve mürtezikalılarının durumunu etkileyen bir vakıf yönetimi sorununun olduğuna işaret etmektedir. Dolayısıyla Gazze'deki vakfın muhasebelerinin bazı yıllar toplu bir şekilde yazılırken bazı yıllarda da hiç kaydedilmemesi Kudüs'teki vakfın yönetim ve denetim eksikliğinin bir neticesi olarak değerlendirilebilir.

Osmanlı sonrasında Mısır/İngiliz yönetimleri dönemlerinde vakıf mülklerin harap bir hâle düştüğü, çoğunun ise vakıf statüsünü kaybederek, vakfın temel kuruluş amaçlarını yerine getiremediği kaydedilmiştir. Örneğin, 1922 yılında Mağribli vakıf çalışanları al-Hac Muhammed bin Ali el-Mağribî, el-Hac Ali bin Muhammed Ömer, el-Hac Ahmed bin el-Hac Humeyde tarafından gönderilen dilekçelerden ilkinde Ebû Medyen Vakfından aldıkları maaşlarını savaş (Birinci Dünya Savaşı) nedeni ile hiç alamadıklarını, böylece vakfın amaç ve maksadının ortadan kalktığını bildirmişlerdir. Vâkıfın vakfiyesine de işaret edilerek vakıftan alacaklarını talep etmişlerdir. Dilekçede ayrıca vakfın Gazze, Remle, Tarbiyâ ve Kudüs'te bulunan akarlarının kalmadığı, vakfın borçlarını ödeyemediği de eklenmiştir. Dilekçe sahipleri dilekçelerini kaleme aldıkları dönemde kış mevsiminde olduklarını, vakıftan fakirlerin giydirilerek ısınmaları için yapılan yardımlara ihtiyaç duyduklarını da bildirmişlerdir (*İhyâu't-Turâs*, Kutu No: 65, Dosya No: 10/10,7/25/13; Ek 4). 3 Temmuz 1923 (18 Zilkade 1341) tarihli bir başka dilekçede ise Yüksek İslam Meclisi Başkanı Muhammed Emin el-Hüseynî Gazze ve Yafa Kadı'larına gönderdiği yazıda Şeyh Muhammed ed-Dakkaşî ile Şeyh el-

Mehdi bin el-Mehdi'nin Ebû Medyen el-Ğavs Evkâfının mütevellileri olarak vakıftan gasp edilen yerlerin hakikatını araştırmak ve gasp edenlerin elinden geri almak için yerinde inceleme yapmak üzere Gazze ve Yafa'yı ziyaret edecekleri bildirilmiştir (Kutu No: 65, Dosya No: 10/10,7/25/13). Zira Osmanlı sonrasında İngiliz manda yönetimi vakıfları 1921 yılında kurmuş oldukları ve Başkanının Muhammed Emin el-Hüseynî olduğu Yüksek İslam Meclisi'ne devretmişlerdi (Sroor, 2017: 83). Burada özet bir şekilde sunulan dilekçeler, Osmanlı yönetimi sonrasında Ebû Medyen el-Ğavs vakıflarının borçlarını ödeyemediğini, vakıf mürtezikalılarının mağdur olduğunu, durumlarının kötüleştiğini ve zamanla vakıf mülklerinin gasp edilerek çeşitli kişilerce el konulduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Sonuç

Tarih boyunca Doğu Akdeniz kıyılarının çölden önceki son barınağı olan Gazze, Nil Vadisi ile Arap topraklarına yerleşmiş güçler arasındaki rekabette önemli bir konuma sahip olmuştur. Bu önemine bağlı olarak da bir imparatorluktan diğerine el değiştiren Gazze kenti, 1516 yılı sonunda Osmanlı topraklarına katılmıştır. Kent, Osmanlı fethi sonrası Mısır gibi zengin bir ülkenin güvenliğinin sağlanması ve Kızıldeniz ticaretinin kontrol altına alınması bakımından Osmanlı iktidarına büyük yararlar sağlamıştır.

Memlukler Dönemi'nde altın çağını yaşayan Gazze'de çok sayıda vakıf kurulmuş, Osmanlı Dönemi'nde gerek tamir ve bakımları gerekse görevli atamaları ile vakıf eserlerin imar ve ihyaları sağlanmış, işlevselliği muhafaza edilmiştir. Mısır'dan Hicaz'daki kutsal yerlere hac yolu da dâhil olmak üzere bir dizi ana yolun merkezi konumunda olan Gazze kentine gelen hacıların konaklaması ve diğer ihtiyaçları için kurulan çok sayıda zâviye, kentteki tasavvuf hayatının gelişimine de katkı sunmuştur. Gazze halkından birçoğu, çeşitli sūfî tarikatlara intisap etmişlerdir. Bu zâviyelerden Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi ise Gazze'de mukîm olan ya da Mağrib'ten gelen hacılara barınma ve yeme-içme gibi temel insani hizmetleri sunmuş, Kudüs'te merkez konumunda bulunan Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi'ne başta yönetim ve bütçe olmak üzere pek çok bakımdan bağlı bir şekilde faaliyet göstermiştir.

19. yüzyılda mali açıdan iyi bir görünüm arz eden Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi'nin gelir kalemlerinin yüzyıl boyunca pek de fazla değişmediği görülmüştür. Tespit edilen bazı yıllarda az da olsa gelir fazlasının sonraki yıla devrettiği olmuştur. Vakfın giderlerini zâviyede mukîm olan Mağribliler için su, ekmek temini ve zâviye için çeşitli araç-gereçlerin satın alınması, zâviyenin ve vakıf musakkafâtlarının tamir ve bakımları oluşturmuştur. Vakfın muhasebelerinin bazı yıllar müstakil bir şekilde kaydedildiği bazı yıllarda ise Kudüs'te bulunan zâviye ile beraber kaydedildiği görülmüştür. Öte yandan 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında vakıf muhasebelerinin çoğunlukla toplu bir şekilde kaydedildiği, bazı yıllar ise kaydedilmediği tespit edilmiştir. Bu dönemde vakfın, Kudüs'te bulunan vakıf yönetiminde yaşanan sıkıntılardan etkilenmiş

olduğu değerlendirilmiştir. Vakfın yönetiminde usulsüzlük yaptığı 19. yüzyılın son yıllarından itibaren İstanbul'a gönderilen arzuhal ve arz-ı mahzarlar neticesinde yapılan soruşturmalarda tespit edilen vakıf mütevellisinin dava edildiği görülmüştür. Vakıf mülklerin bakımsız kalmaları neticesinde harap olmaları, bir kısmının satış yolu ile özel mülke dönüşmesi, bazılarında ise uzun süreli kiralamar neticesinde vakıf mülklerin statülerini kaybetmeleri, vakıf çalışanlarının ücretlerinin ödenmemesi, zâviyede sunulan hizmetlerin yerine getirilmemesi gibi durumların vakıf yönetim ve denetiminin takip edilmemesinden kaynaklandığı görülmüştür.

Birinci Dünya Savaşı, Filistin'deki Osmanlı yönetiminin sonunu getirmiş ve sonrasında kurulan İngiliz manda yönetimi döneminde vakıfların şartları daha da kötüleşmiştir. Döneme ilişkin tespit edilen dilekçelerde savaş sonrası Kudüs'te bulunan vakfın, görevlilerin maaşlarını ödeyemediği, vakıf hizmetlerinin yerine getirilemediği ve vakfın Gazze, Remle, Yafa gibi diğer yerlerde bulunan mülklerinin çeşitli kişilerce gasp edildiği bildirilmiştir. Gazze'de bulunan Zâviyenin savaş sonrası durumuna ilişkin detaylı bilgi sunacak bir kayda ulaşmak mümkün olmamışsa da el-Mübeyyid, Zâviye'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra mescit olarak yeniden yapıldığını kaydetmiştir (el-Mübeyyid, 1987: 318).

Netice itibarıyla çalışma çerçevesinde elde edilen veriler ışığında Kudüs'te Meğaribe Mahallesi'nde bulunan Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi'nde olduğu gibi, Gazze'de bulunan Ebû Medyen el-Ğavs Zâviyesi'nde de Osmanlı yönetiminin son yıllarına kadar hem zâviyede mukîm olan hem de kenti çeşitli gerekçelerle ziyarete gelen Mağribliler için çeşitli hizmetlerin sunulmaya devam edildiği görülmüştür. Bu durum, Gazze'de de Mağribli bir toplumun ve Meğaribe mahallesinin olup olmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Yine Gazze'de Mağribli bir şeyh tarafından kurulduğu ve gelirleri bakımından oldukça varlıklı bir vakfa ait olduğu tespit edilen farklı bir muhasebe kaydı da bu fikri kuvvetlendirmiştir. Ancak konuya ilişkin yapılacak olan yeni çalışmalar bu sorunun daha detaylı bir şekilde cevaplanmasına olanak sağlayacaktır.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

Filistin

Müessesetu İhyâi't-Turâs ve'l-Buhûsi'l-İslamiyye Arşivi, Abû Dîs
Muhasebe Kayıtları:

Kutu No: 0177, Dosya No: 9/2/3/16/1294/12; Kutu No: 105, Dosya No:
6/2/0/5/1307/13; Kutu No: 41, Dosya No: 3/5/28/1272/13; Kutu No: 65, Dosya No:
10/10,7/25/13.

Türkiye

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

- BOA.EV.d.14589.40.55, 16 Mart 1903 (3 Mart 1319).
BOA.ŞD.d.2296.40.51, 11 Haziran 1903 (29 May 1319).
BOA. ŞD.d.2296.40.44, 3 Eylül 1903 (21 Ağustos 1319).
BOA. ŞD.d.2296.40/36, 5 Aralık 1903 (23 Ağustos 1319).
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)
Atîk (Hazîne) Defterleri: 515: 121/39; 40; 123/47; 124/57; 115/7.
Hurûfât ya da 'Askerî Rûznâme Defterleri:1108: 1/19; 1/36; 20; 1110: 131/2; 131/62;
131/71; 1111: 54/44; 1112: 174; 1/160; 1/181; 1115: 1/3; 1216: 15/11; 551: 99/15; 20; 32.

Kaynak ve Araştırma Eserler:

- Alkan M. (2010). Türk Vakıf Tarihi Araştırmaları Açısından Hurûfât Defterleri: Adana Örneği. *XV. Türk Tarih Kongresi* (Ankara 11-15 Eylül 2006), Kongreye Sunulan Bildiriler, IV. Cilt, I. Kısım, Osmanlı Tarihi A. Ankara: TTK Basımevi. 831-842.
- el-Aselî, K. C. (2009). Hâretü'l-Meğâribe fi'l-Kuds ve Ehemmiyetühâ et-Târîhiyye. *el-Buhûs ve'd-Dirâsât ve'l-Makâlât*, C. II. Ürdün: Vezâratü's-Sekâfe. 17-33.
- Barkan, Ö. L. (1962-63). Şehirlerin Teşekkül ve İnkişâf Tarihi Bakımından: Osmanlı İmparatorluğunda İmâret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 23, 1-2, s. 297-341; 342-379.
- Başol, S. (2008). *Kentleşme, Ekonomi ve Sosyal Hayat Yönleriyle 17. yüzyıl Bursa Vakıfları*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Ben-Bassat, Y. (2013). Mass petitions as a way to evaluate 'public opinion' in the late nineteenth-century Ottoman empire? The case of internal strife among Gaza's elite. *Turkish Historical Review*, S. 4, Leiden: Brill, s. 135-152.
- Bilge, M. L. (1996). Gazze. *TDV İslam Ansiklopedisi*. C.13. İstanbul: TDV Yay. 535.
- Bostancı, I. I. (2006). 19. Yüzyılda Filistin (İdari ve Sosyo-Ekonomik Vaziyet). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Büssow, J. (2011). *Hamidian Palestine. Politics and society in the District of Jerusalem, 1872-1908*. Leiden: Brill.
- Büssow, J. (2014). Gaza. *Encyclopaedia of Islam, Three*. Eds. Kate Fleet, Gudrun Kramer, Denis Matringe, John Nawas, Everett Rowson.
- Cohen, A. (1973). *Palestine in the 18th century. Patterns of government and administration*. Kudüs.
- Cohen, A. ve Lewis, B. (1978). *Population and Revenue in the Towns of Palestine in the Sixteenth Century*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- El-'Arif, A. (1943). *Târîh-i Gazze*. Kudüs: Dârü'l-Eytâmi'l-İslâmiyye
- El-Hanbelî, M. (1973). *El-Ünsü'l-Celîl bi-Tarihi'l-Kuds ve'l-Halil*. C. II. Amman: Maktabat al-Muhtasib.
- el-Mübeyyid, S.A. (1987). *El-Binâyât el-Eseriyye el-İslâmiyye fî Gazze ve kîtâihâ*. Kahire: el-Hay'a el-Mısıriyye el-'Âmma li'l-Kitâb.

- Evliyâ Çelebi. (1314-1318). *Seyâhat-nâme*. Ahmet Cevdet, I-VI. İstanbul: İkdam Matbaası.
- Filiu, J.-P. (2016). *Gazze Tarihi*. Çev. Eylem Alp. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Güneş, H. H. (2015). Kudüs'te Bir Mahalle: Sekiz Yüz Yıllık Meğaribe Mahallesi ve Serencamı. *Vakıflar Dergisi*, S. 44, s. 9-35.
- Heyd, U. (1960). *Ottoman Documents on Palestine 1552-1615*, London: Oxford University Press.
- Kara, M. (1989). Tasavvuf. *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*. red. H. Dursun Yıldız. İstanbul: Çağ Yayınları.
- Karaman, M. L. (1996). Filistin. *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. XIII. İstanbul: TDV Yay., s. 92.
- Koç, Ü. (1996). 1527-1528 (H.934) Tarihli Gazze Mufassal Tahrir Defterinin Değerlendirilmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Köprülü, F. (1938). Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti. *Vakıflar Dergisi*, S. 1, s. 1-6.
- Little, D. P. (1989). Jerusalem under the Ayyubids and Mamlukes, 1187-1516 AD. *Jerusalem in History* ed. K. J. Asali. Scorpion Publishing Ltd.
- Memiş, Ş.E. (2018). Between Ottomanisation and Local Networks: Appointment Registers as Archival Sources for Waqf Studies. The Case of Jerusalem's Maghariba Neighborhood. *Ordinary Jerusalem 1840-1940, Opening New Archives, Revisiting a Global City*. Angelos Dalachanis and Vincent Lemire (eds.). Leiden: Brill Academic Pub., s. 75-99.
- Memiş, Ş.E. (2021). Kudüs'te Ebû Medyen el-Ğavs ve Şeyh Ömer el-Mücerred Vakıflarının Mali Durumu, 1855-1900. *FSM İlmi Araştırmalar Toplum ve İnsan Bilimleri Dergisi*, S. 17, s. 355-414.
- Neuwirth, A. (2000). Jerusalem in Islam: The Entire Honorary Names of the City. *Ottoman Jerusalem: The Living City (1517-1917)*. Sylvia Auld and Robert Hillenbrand (ed.) Londra: Altajir World of Islam Trust, s. 77-95.
- Ocak, A.Y. (1978). Zâviyeler. *Vakıflar Dergisi*, S. 12, s. 247-270.
- Orbay, K. (2001). *The Financial Administration of an Imperial Waqf in an Age of Crisis: A Case Study of Bâyezîd II's Waqf in Amasya (1594-1657)*. Unpublished M.A. Thesis, The Department of History, Bilkent University, Ankara.
- Orbay, K. (2005). Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (vakfiyeler, şeriyye sicilleri, mühimmeler, tahrir defterleri ve vakıf muhasebe defterleri). *Vakıflar Dergisi*, S. 39, s. 27-41.
- Pedersen, J. (1957). Mescit. *İA*, C. VIII.. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., s. 47-62.
- Prochazka-Eisl, G. (2009). Evliyâ Çelebi ve Kudüs'teki Kutsal Yerler. *Çağının Sıradışı Yazarı Evliya Çelebi*, Nuran Tezcan (yay.). İstanbul: Yapı Kredi Yay., s. 347-364.
- Singer, A. (1996). *Kadılar, Kullar, Kudüslü Köylüler*. Çev. Sema Bulutsuz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

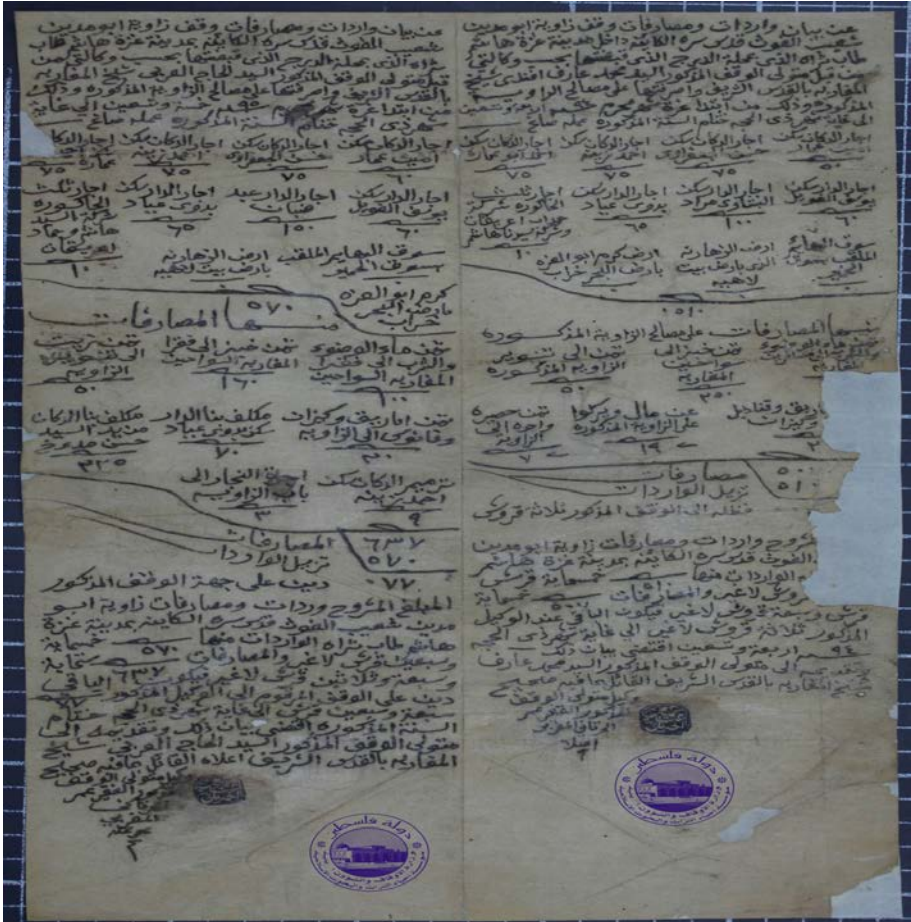
- Sroor, M. (2017). The Question of the Privatization of Jerusalem *Waqf* Land: The Land of Bethlehem and Beit Jala a a Case Study Since 1950. *Filistin Araştırmaları Dergisi, Kudüs Özel Sayısı, S. 2* (Kış 2017), s. 83.
- Talhami, G. (1996). Jerusalem in the Muslim Consciousness. *The Muslim World, LXXXVI*, 1996, s. 3-4, 222-287.
- Taşkın, Ü. (2010). Osmanlı İdaresinde Safed (1516-1600). (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Tibawi, A.L. (1978). *The Islamic Pious Foundations in Jerusalem*, London: The Islamic Cultural Centre.
- Yalçınkaya, S. (2006). 265 Numaralı Mufassal Tahrir Defterine Göre 1548 Yılında Gazze Sancağı. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.
- Ze'evi, D. (2000). *Kudüs: 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*. Çev. S. Çağlayan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay.

Ekler

Ek 1: “Kudüs-i Şerif’de ve haricinde bulunan Seyyidî Ebî Medyen el-Ğavs ve Ömer el-Mücerred Vakıflarına ait –kuddise sırrahuma’l-‘aziz- sene [12]93 Muharrem ayı başlangıcından aynı yılın Zilhicce ayının sonuna kadar olan gelir giderinin beyanıdır.”(İhyâu’t-Turâs, Kutu No: 41, Dosya no: 3/5/28/1272/13).

Ek 2: Gazze'de bulunan Ebû Medyen el-Çavs Zâviyesi'nin 1877- 1878 (1294) ve 1878-1879 (1295) yıllarına ait gelir-giderlerinin beyânı. (İhyâu't-Turâs, Kutu No: 0177, Dosya No: 9/2/3/16/1294/12).

Ek 3: 1895 (1313) tarihinde 48 kişinin mührü ile gönderilen arz-ı mahzar kaydı.

“Kudüs’ün içinde ve dışında, Remle, Gazze, Lud, Nâsıra’da Vakıfları bulunan Ebû Medyen Vakfının mürtezikalarından olup aşağıda mühürleri bulunan Meğarîbe fakirleri dilekçelerinde söz konusu vakfın mütevellisi olan el-Hac el-Ğarbi’nin evinden çıkamayacak kadar yaşlı olduğunu bu nedenle yıldan yıla vakfın haraba yüz tuttuğu, yerine vekil olarak atadığı el-Hac Beşir’in ise vakfı menfaatine göre kullandığı böylece başta Remle olmak üzere diğer kasabalarda, Kudüs’ün içinde ve dışındaki vakıfların yıkılmaya yüz tuttuğu, bu nedenle bizler anılan vakfa kendisine kefil olacağımız, salih kişilerden arasından Beni İsmail’den olan Mağribli el-Hac Salih ibni Arab ez-Zevâvî’nin tevliyet ve meşîhate kabiliyet ve tevliyete ve vakfı idare etmeye yetenekli olduğundan atanmasını istiyoruz. Fî 13 Rebiulevvel sene 1313.”

